

не усвідомлює процесу їх утворення, тому не завжди влучно використовує у професійному чи повсякденному спілкуванні.

У перспективі маємо на меті розглянути питання щодо критеріїв відбору національного корпусу прецедентних текстів, а також щодо наукового обґрунтування їх культурно-тематичної класифікації

ЛІТЕРАТУРА

1. Драч І. Ф. Поеми / А. О. Ткаченко (упорядкув., післямова та відом. про поеми), Микола Григорович Жулинський (передм.). – К.: Генеза, 2006. – 510с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
3. Красных В. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. А., Багаева Д. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц в коммуникации // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-75.
4. Маланюк Є. Невичерпальність. – К.: ВЦ «Просвіта», 2001. – 318 с.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
6. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
7. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

The article treats of notion is grounded «concept» from point of modern cognitive linguistics; the main concepts of national–precedent texts are outlined.

Key words: concept, concepts of national–precedent texts, reminiscence, quotation, epigraph.

Довгань О.В.

МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ В КОНТЕКСТІ ВІДПОВІДНОСТІ ТЕКСТУ-ПЕРШОДЖЕРЕЛУ

У статті проаналізовано специфіку перекладу як результату творчої діяльності перекладача, адекватність та еквівалентність перекладу, історію українського перекладознавства.

Ключові слова: переклад, майстерність перекладу, адекватність перекладу, еквівалентність перекладу, паралельний переклад.

Український художній переклад, з огляду на сукупність соціально-історичних та літературно-культурних чинників, став важливим і невід'ємним компонентом української культурної полісистеми, забезпечивши її збереження і цілісність. Окреслюючи мету і місце художнього перекладу в системі національно-культурного розвитку, в українському перекладознавстві

розглядають переклад як засіб захисту національних мов і культур (О. І. Чередниченко), стверджують його націєтворчу місію (Р. Зорівчак, М. Стріха). Звідси особлива увага до особистісного фактору в перекладі та розуміння ролі перекладача як митця, що засобами художнього перекладу збагачує рідну мову та літературу. У цьому контексті майстерність перекладацької діяльності виходить на перший план. Серед подвижників українського художнього перекладу, тих, хто творив заради піднесення національного престижу та суспільно-культурного відродження України можна назвати Г. Кочура, І. Стешенка, Д. Паламарчука, М. Бажана, Бориса Тена, В. Мисика, А. Перепадю, І. Світличного, В. Стуса, В. Митрофанова, Ю. Лісняка, А. Содомору та багато інших професіоналів, яскравих творчих особистостей, які стали уособленням українського перекладу.

Проблема художнього перекладу є складною і суперечливою через дуальність, що їй притаманна: з одного боку, переклад – процес унормований і сталий, а з другого – це співтворчість перекладача, успішність якої залежить від креативності останнього.

Переклад як термін має полісемантичну природу. Його найбільш розповсюджене і здебільшого узагальнювальне значення пов'язують з процесом передачі значення/змісту слова, групи слів, речення або уривка з мови оригіналу на мову перекладу [9, 23-24]. Поняття “переклад” можна визначити наступним чином: заміна текстового матеріалу однієї мови (мови оригіналу) еквівалентним текстовим матеріалом іншої мови (мови перекладу). Головною метою будь-якого перекладу є досягнення *адекватності*. *Адекватність* – це вичерпна передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому. Оскільки зрозуміло, що теоретично зміст оригіналу та перекладу має бути тотожним, то можна зробити висновок, що зміст перекладу повинен повністю зберігати зміст оригіналу: повноцінність перекладу означає вичерпну передачу смислового змісту оригіналу і повноцінну функціонально-стилістичну відповідність йому. Але Л.С. Бархударов [2, 78-79] вважає, що про повну відповідність можна говорити лише відносно, адже, за його словами, при перекладі уникнути втрат неможливо, тобто має місце неповна передача значень, що їх містить текст оригіналу. Виходячи з цього, Л.С. Бархударов робить закономірний висновок, що текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютним еквівалентом тексту оригіналу. Схожої ж думки дотримується і Ю. Найда [17, 52-53], за словами якої, намагання досягти еквівалентності може призвести до значного відходу від оригіналу. Саме тут слід зазначити, що терміни “*адекватність*” і “*еквівалентність*” за своїм значенням дещо відрізняються один від одного.

Еквівалентність виступає в якості основи комунікативної рівноцінності, наявність якої і робить текст перекладом. Під поняттям *еквівалентності* перекладу розуміють передачу в перекладі змісту оригіналу, який розглядається як сукупність інформації, що міститься в тексті, включаючи емотивні, стилістичні, образні та естетичні функції мовних одиниць. Таким чином, еквівалентність – це поняття більш ширше, ніж “точність перекладу”, під яким зазвичай розуміють лише збереження “предметно-логічного змісту” оригіналу.

Іншими словами, норма еквівалентності означає вимогу максимальної орієнтованості на оригінал. Адекватний переклад є за означенням еквівалентним, хоча ступінь смислової спільності між оригіналом та перекладом може бути різним. Найбільш повна еквівалентність (на рівні мовних знаків) означає максимально можливу наближеність змісту різномовних текстів. Еквівалентний переклад не завжди буде вважатись адекватним, через те що він буде лише задовольняти вимогу смислової наближеності до оригіналу [9, 23-24].

Якщо говорити про явище перекладу в більш загальному контексті, можна сказати, що художній переклад – це відтворення засобами рідної мови особливостей чужоземного літературного тексту в нерозривній діалектичній єдності його змісту і форми. Перше і найголовніше завдання, що постає при цьому, якраз і полягає в майстерному відтворенні перекладачем гармонії цієї єдності. Абсолютизація однієї зі сторін чи нехтування нею веде до двох цілком протилежних, але однаково вагомих тенденцій у перекладі. Однак це загальновизнане положення про гармонійність поєднання змісту і форми в мистецтві здебільшого порушується: зміст (дух оригіналу) переважає над формою (буквою) в перекладі. Така практика призводить до того, що переклад перетворюється в звичайну копію оригіналу, яка втрачає здатність нести читачеві естетичну насолоду.

Не менш шкідливим й надмірним є захоплення формою оригіналу, копіювання лексики, механічне перенесення в переклад чужих синтаксичних і фразеологічних конструкцій. Гіркий досвід свідчить, що за формалістичного підходу до перекладу з нього зникає легкість і природність поетичного виразу. Перед читачем постає розшарована конструкція з мовно-семантичних моноблоків, а не мистецький витвір. Слово саме по собі не звучить у художньому творі, якщо воно вирвано із контексту і в перекладеному вірші, поемі, п'єсі чи навіть романі не відчувається міцного внутрішнього зв'язку всіх слів, фраз, поетичних рядків, строф, яв, дій, розділів тощо. Форма літературного тексту – не статичний макет, що уособлює певний зміст, а спосіб його репрезентації. Звідси й постає основний закон перекладу, влучно сформульований відомим українським теоретиком і практиком художнього перекладу С. Ковганюком: «Якщо хочеш гармонійно поєднати форму і зміст, то бери зміст оригіналу, але надавай йому форми, властивої твоєї рідній мові» [15, 23].

Упродовж століть підхід до перекладацьких принципів істотно змінювався. За епохи Відродження, скажімо, переважали буквальні переклади. Апологетом дослівних версій, зокрема, виявив себе німецький гуманіст і перекладач Ніклас фон Віле (XV ст.), який обстоював тезу: «...кожне слово (оригіналу) замінюється таким самим словом (перекладу)». Саме так він перекладав твори Петрарки, Боккаччо, Апулея. У XVIII ст. під впливом панівної в країнах Західної Європи естетики класицизму з її нехтуванням усього, що не вміщалося в рамки тогочасних канонів, виникають «прикрашені» переклади, в яких видалялося все, що було не до смаку читачам. Це так звані вільний переклад із його принципами «суперництва» та «змагання» з авторами оригіналів [19, 21-27].

Слід зазначити, що співвідношення мови оригіналу і мови перекладу – величина історично змінна. У середні віки переклади були переважно буквальними, в 17-18 ст. – «вільними», для яких були характерними скорочення і навіть зміни. Пізніше перекладачі будуть прагнути до відповідності першотвору, до адекватної передачі і змісту, і його художніх особливостей.

У певну добу першотвір прочитується перекладачами по новому. Давні переклади несуть на собі відбиток минулого стану літературної мови. Крім того, через мовні явища перекладачі доносять до сучасного читача загальнокультурну, естетичну оцінку першотвору. Плідна перекладацька діяльність видатних письменників переконує, що слід шукати не еквівалент слова, а «перекладати» думку, почуття автора оригіналу, душевний настрій ліричного героя, проникаючи у глибину поетики іонаціонального твору. Для цього перекладач повинен бездоганно володіти як рідною мовою, так і мовою оригіналу. Переклади не з першотвору, а з інтерпретації іншою мовою чи з дослівного підрядкового перекладу не є бажаними, оскільки це часто призводить до грубих помилок і спотворень.

Поряд із традиційними перекладами творів художньої літератури, які виконуються досвідченими інтерпретаторами, в середині ХХ ст. виник переклад автоматичний (або машинний). Його здійснює електронно-обчислювальна машина на основі спеціально складеної для неї програми. ЕОМ, а в наші дні комп'ютери, можуть перекладати лише порівняно нескладні тексти зі спрощеною граматикою та стандартизованим словником, який містить слова, що не мають переносних значень. Отже, автоматичний переклад художніх творів неможливий, він частково може бути придатний лише для перекладу науково-технічної літератури.

Розрізняють також переклади наукових праць, газетно-інформаційних повідомлень і публіцистики тощо, які характеризуються насамперед жанрово-стильовими різновидами текстів оригіналів. І все ж особливо складний, творчий характер має переклад художніх творів. Найважчим серед них є переклад поезії, оскільки сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від специфіки прози (наявність рими і ритму, значно більша вага окремого слова тощо).

Надзвичайно цікаве і рідкісне явище в художній літературі – авторський переклад, або автопереклад, тобто переклад художнього твору іншою мовою, зроблений самим автором оригіналу.

Письменники здебільшого віддають перевагу написанню нових творів перед перекладом уже написаних іншою мовою. Однак іноді митець все ж перекладає себе самого. Кілька моментів відрізняють такого перекладача від звичайного. З одного боку, як повноправний господар власного твору, він не обмежений у перекладацькій діяльності жодними суто перекладацькими чинниками, що дозволяє йому переробити власний текст у будь-якому напрямку, змінювати його композицію, образи і т. ін. В результаті таких переробок іноді замість перекладу може з'явитися зовсім новий твір. З іншого боку, перекладач-автор, на відміну від звичайного перекладача, бачить оригінал, так би мовити, «зсередини», що допомагає йому створити справді

повновартісний, мистецьки довершений переклад. Але це можливо, і на цьому слід обов'язково наголосити, лише за умови вільного оволодіння обома мовами.

Одним із перших серед українських письменників спробував себе в автоперекладі Г. Квітка-Основ'яненко, який відтворив російською мовою вісім власних українських повістей. І. Франко та Леся Українка перекладали окремі свої поезії німецькою мовою, М. Вороний, М. Рильський – російською.

Перекладачами власних творів російською мовою були і білоруси М. Богданович і Василь Биков, киргиз Чингіз Айтматов та інші.

Можна навести для прикладу поезію Миколи Вороного «Sententia» в українському оригіналі та в авторському перекладі.

*І сміх, і плач – з одного джерела.
Вони бринять в однім акорді
З глибин тьмості Добра і Зла,
Де їх ховають душі горді.
І сміх, і плач – це рідні два брати,
Коли від болю серце рветься
Будь гордим же, не зраджуй серця ти,
Як плаче сміх, як плач сміється.*

Автопереклад М. Вороного:

*И смех, и плач – из одного русла.
Они дают одни аккорды
Из тьмы загадочной Добра и Зла,
Где их таят, кто духом горды.
И смех, и плач – они всегда сродни,
Когда от боли сердце рвется.
Будь гордый же и тайну сохрани,
Как плачет смех, как плач смеется!*

Авторський переклад не слід ототожнювати з авторизованим. Авторизація (від фр. *autorisation* – дозвіл) – це схвалення автором тексту свого твору до друку. Це може бути рукописний (машинописний) варіант, внесені автором уточнення та поправки до попереднього видання чи схвалення нового або ж публікація твору в перекладі іншою мовою. Авторизований переклад передбачає, насамперед, вільне володіння мовою перекладу, властиве авторові оригіналу, ґрунтовну його орієнтацію в іншомовній стихії – традиціях та звичаях того народу, мовою якого твір перекладається. Свідченням авторизації є письмова згода митця, участь його в підготовці видання, скажімо, читання коректури тощо. Авторизованою може бути також інсценізація твору – переробка епічного чи ліричного тексту, тобто спеціально не призначеного для сцени, за законами театрального мистецтва. Інсценізація твору виконується іншим митцем, але з дозволу і за погодженням із автором.

Культура мови перекладу – галузь перекладознавства, що вивчає й оцінює текст перекладу щодо його відповідності загальнолітературній нормі, стилістичній системі літературної мови. Культура мови перекладу залежить від мовної культури взагалі, від стану розвитку стилів літературної мови, тобто від мовних процесів, що відбуваються в оригінальній літературі. Культура мови

перекладу пов'язана з оцінкою досконалого (недосконалого) перекладу, тобто враховує його функціонування як явища рідної літератури й мови. Відповідна оцінка передбачає порівняння тексту перекладу з оригіналом, встановлення адекватності здійсненого перекладу. При цьому культура мови перекладу заперечує буквальний, дослівний переклад, орієнтує перекладачів на дотримання міри естетичного в передачі національного колориту оригіналу, на творчі пошуки у відтворенні індивідуального стилю автора, який послуговується діалектною, регіональною лексикою, архаїчними мовними засобами, різними прийомами стилізації.

Культура мови перекладу заперечує не лише буквальний переклад, а й мовне штукарство, яке власне перетворює переклад на довільний переказ, або переспів. Тонка межа відділяє новаторську мовотворчість перекладача від формального експериментування зі словом. Теоретики й практики перекладу відзначають труднощі у відтворенні фразеології першотвору, передачі міжмовних омонімів, наголошують, що переклад із близькоспоріднених мов буває складніший, ніж із мов структурно віддалених, а переклад наукової, публіцистичної літератури легший, ніж художньої. В історії української перекладної літератури і перекладознавства вирізняються окремі періоди, коли з кількісним збільшенням перекладів, з розширенням кількості мов, з яких перекладають, зростає увага і до культури мови перекладу.

Як галузь мистецтва перекладу культура мови перекладу сприяє відбору, шліфуванню виражальних засобів рідної мови, урізноманітнює її стилістичні можливості. Відчуття рідної мови допомагає перекладачеві у використанні стилістичних маркованих засобів (діалектної, просторічної, архаїчної, високої книжної або розмовної зниженої лексики). Недосконалий той переклад, у якому відбувається стилістична переорієнтація мови оригіналу, що неодмінно призводить до порушення його змісту.

Вплив перекладної літератури на світовідчуття людства – загальноновизнаний. Художній та науковий переклад відіграє важливу роль в утворенні і виробленні сучасної української літературної мови. Перекладні твори збагачують не лише національну літературу, а й загальну скарбницю світової літератури. Кожен твір незримо, опосередковано або й прямо і явно позначається на всій світовій літературі, впливає на неї через безліч літературних і позалітературних чинників. Те саме стосується і літературних перекладів, не тільки “експорт”, а й “імпорт” літератури є внеском у світову культуру.

Зрештою, переклад суттєво збагачує самого перекладача. Наприклад, французький романтик Ж. де Нерваль не написав би своїх сонетів, якби як перекладач не пройшов школи Г. Гайне. Історія українського перекладу має свої особливості порівняно із класичною схемою більшості європейських літератур: спершу переклади Біблії, згодом античних авторів, тоді сучасників і загалом авторів національних літератур. Українська перекладацька традиція – багатовікова. Українське перекладознавство складалося трагічно, адже українська мова й література – головні чинники формування нації в умовах бездержавності – не могли природно розвиватися. Перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у

культурному житті України: і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення можливостей української мови. Переважна більшість українських письменників минулого подвижницьки ставилася до перекладацтва. Просвітники свого народу, захоплені ідеалом національної самостійності, вони часто обирали знаряддям боротьби – поряд з оригінальною творчістю – переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність.

Досліджувати українську перекладацьку культуру необхідно в нерозривному зв'язку з історією народу та історією розвитку літературної мови, її лексикону, образного фонду, фразеологічних засобів, синтакси. Скажімо, якщо у ХІХ ст. наші перекладачі, може, й надмірно українізували драматичні твори, які вони перекладали, то не слід забувати, що це був період становлення українського національного театру, і було б помилкою оцінювати їхню діяльність з погляду сучасних вимог до художнього перекладу. Натомість, значно професіоналізувалася праця перекладачів у ХХ ст.: зросли й вимоги до її якості, виникло розуміння перекладеного тексту, як значущого фактору впливу на суспільство. Таким чином зростає увага перекладача до тексту-джерела, тексти перекладів стають усе більш фаховими, сповненими термінів та термінологічних сполук, часто, на жаль, полісемантичних. Водночас, виникає і вимога, так би мовити, "лінгвістичної" універсальності.

Від сучасного професійного перекладача вимагається активне володіння усіма мовними стилями та їхніми видозмінами, бо автором тексту-джерела може бути і витончений стиліст, і напівграмотний прохач чи позивач. Текст часто містить чимало алюзій, аббревіатур, архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, волаючих імен, каламбурів, явищ вертикального контексту чи інших складних лінгвальних одиниць. Інколи усні перекладачі змушені долати малограмотне мовлення, зокрема коли їхніми клієнтами є іноземці, що користуються під час офіційних зустрічей не рідною мовою, а іншою, поширенішою, якою володіють не в повному обсязі. Для такої професії потрібні і талант, і велика відданість справі, і колосальні знання, бо майже завжди йдеться не про переклад з мови на мову, а з культури на культуру.

У цьому контексті важливим видається глибоко досліджувати вплив перекладної літератури на розвиток літератури оригінальної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме // Паремнологическое исследование: Сб. статей. – М., 1984. – С. 127-148.
2. Бархударов Л. С. Мова і переклад. – М.: Міжнародні відносини, 1975. – 235 с.
3. Вакуленко М. Про тонкощі перекладу з російської мови та вживання деяких термінологічних пар // Вісник книжкової палати. – 2005. – № 8. – С. 41-43.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
5. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М., 1978. – 174 с.
6. Грязнухіна Т. О. Паралельний переклад текстів і машинний переклад // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 71-82.

7. Зорівчак Р. П. Художній переклад в Україні і буття нації. Спроба історико-літературного осмислення // Записки Перекладацької майстерні. – Т.1. – Львів, 2001. – С. 9-11.
8. Ковальська І. В. Особливості відтворення стилістичної семантики колірних лексем у перекладі (на матеріалі української та англійської мов) // Мовознавство. – 1999. – № 5/6. – С. 67-70.
9. Комиссаров В. К. Теория перевода. - М.: Высш.шк., 2000. – 253 с.
10. Комісаров В. Н. Лінгвістика перекладу – М.: Міжнародні відносини, 1980 – 167с.
11. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
12. Korunets I. V. Theory and Practice of Translation. – Vinnytsia.: 2001. – Nova Knyha Publishers. – 446 p.
13. Костецький І. Про мову, стиль і перекладництво // Урок української. – 2002. – № 10. – С. 23-26.
14. Кузьменко В. І. Про види перекладу, форми і методи роботи з ними // Тема. – 2004. – № 2. – С. 24-28.
15. Любченко Т. Н. Практичні підходи до перекладу // Теорія і практика перекладу. – К., 1991. – Вип. 17. – С. 89-97.
16. Матвеенко В. А. Средневековая хроника для читателей XXI века: Кое-что о средневековом переводе и о переводе вообще // Русский язык (ПС). – 2006. – Май (№ 10). – С. 18-23.
17. Найда Ю. А. Процедура аналізу компонентної структури референційного значення. – М., 1983. – С. 52-53.
18. Новикова М. А. Про історію перекладу // Теорія і практика перекладу. – К.: Вища школа, 1991. – Вип. 10. – С.21-27.
19. Федоров А. В. Основы загалльної теорії перекладу. – М.: ООО Філологія три, 2002. – 416 с.

Article reviewed the specifics of the transfer as a result of the creative work of translators, adequacy and equivalence translation, the history of the Ukrainian Translation.

Key words: translation, skill transfer, adequacy translation, equivalence translation, parallel translation.